

УДК 343.8(477)

**М.М. ЯЦИШИН**, канд. іст. наук, доц., Волинський національний університет імені Лесі Українки

## **СПОСТЕРЕЖНІ КОМІСІЇ ЯК ВИЯВ ФОРМ НАРОДОВЛАДДЯ ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ У КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

*Ключові слова:* Конституція України, Кримінально-виконавчий кодекс України, спостережні комісії, засуджені, громадськість, місцеве самоврядування, демократія

Проблема правового регулювання участі інститутів громадянського суспільства в діяльності установ виконання покарань (далі - УВП) є актуальною як для юридичної науки, так і для практики. Разом із цим, діюче законодавство України в узагальненому вигляді не дає вичерпного переліку форми і напрямків діяльності спостережних комісій по виправленню і ресоціалізації засуджених. Хоча в цілому кримінально-виконавча система України накопичила чималий досвід їх участі у цьому складному і багатогранному процесі, який необхідно узагальнити, переосмислити і подати у вигляді чи то наукових публікацій, пропозицій до використання в законно- і нормативно творчому процесі, або в практичній діяльності тих же спостережних комісій та інших громадських організацій.

Останнім часом науковцями зроблено цілком вдалу спробу узагальнення такого досвіду. Йдеться, зокрема, про підготовку та видання Науково-практичного коментарю роз'яснення вимог Положення про спостережні комісії, підготовленого колективом авторів-викладачів юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки, за загальною редакцією

Н.Г. Калашник – заступника Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань, доктора педагогічних наук, професора та О.Г. Колба – доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри кримінального права і процесу ВНУ ім. Л. Українки [1], в якому дається доктринальне тлумачення норм законодавства з цього питання, а також висвітлюється ряд проблем, які виникають у ході його застосування.

Наскільки важлива та актуальна дана тема свідчить і те, що вона представлена практично в усіх новочасних навчальних посібниках з правознавства [2, с.803-807], кримінально-виконавчого права [3, с.83-91; 4, с.147-158; 5, с.88-99], монографічній літературі [6, с.175-179] та ін.

Мета статті – виявлення і визначення відповідності чинного Положення про спостережні комісії та інших нормативно-правових актів з цього питання конституційним принципам участі громадськості в управлінні державними справами як прояву народовладдя і представницької демократії, у нашому випадку – в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених та проведенні соціально-виховної роботи з ними. Її новизна полягає в науковому обґрунтуванні важливості спостережних комісій як одного з суб'єктів громадського контролю за дотриманням законності і правопорядку у взаємовідносинах між органами та установами виконання покарань і засудженими, виясненні їх правової (юридичної) природи як системного елемента загального правового механізму, який забезпечує участь громадськості у виправно-ресоціалізаційному процесі засуджених.

Враховуючи, що з часу прийняття нового Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України, Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р., «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р., «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. (із змінами та доповненнями станом на 08.09.2005 р.), «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. та деяких інших

нормативно-правових актів з питань виконання покарань накопичено достатній теоретичний і практичний досвід, у даному дослідженні ставиться завдання узагальнити та переосмислити досягнуте і таким чином прилучитися до процесу удосконалення діяльності громадськості через спостережні комісії у виправленні та ресоціалізації засуджених.

Згідно зі статтями 36 та 38 Конституції України, найбільш узагальненим і системоутворюючим щодо інших політичних прав і свобод є право на свободу об'єднання у громадські організації (ст.36) для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, що визначені в ст.37 Конституції України та чинному законодавстві України. Таким чином закріплюється гарантована Конституцією можливість для громадян України брати участь у здійсненні безпосереднього народовладдя, державної влади та місцевого самоврядування [7, с.119].

На цій підставі Положення про спостережні комісії, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 р. за № 429 [8], визначає завдання, функції та повноваження спостережних комісій, що утворюються виконавчими комітетами міських (за винятком міст районного значення) рад, місцевими держадміністраціями. А основний зміст їх діяльності впливає із самої природи місцевого самоврядування, сформульований у ст.2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду декількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та Законів України [1, с.12].

Саме це і складає зміст діяльності такого органа місцевого самоврядування, як спостережна комісія, в якій безпосередньо виявля-

ються різноманітні форми народовладдя та представницької демократії через здатність громадян самостійно вирішувати назрілі суспільно-економічні проблеми, в тому числі, і в кримінально-виконавчому процесі.

Більш докладно участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених та здійснення нею контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань виписані у ст.25 КВК України:

1. Об'єднання громадян, релігійні і благодійні організації та окремі особи можуть брати участь у виправленні і ресоціалізації засуджених та проведенні соціально-виховної роботи з ними, надавати допомогу органам і установам виконання покарань у порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законами України.

2. Для забезпечення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань створюються спостережні комісії, які діють на підставі цього Кодексу та Положення про спостережні комісії, яке затверджується Кабінетом Міністрів України [3, с.83].

До складу спостережних комісій входять представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадяни. Представники громадських організацій становлять, як правило, не менш як половину складу комісії. Не можуть входити до спостережних комісій судді, представники органів прокуратури, юстиції, органів внутрішніх справ, служби безпеки, кримінально-виконавчої системи, адвокати, а також особи, які мають не погашену чи не зняту в установленому порядку судимість.

До основних завдань спостережних комісій належать: 1) організація громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання; 2) сприяння органам і установам виконання покарань у виправленні і ресоціалізації засуджених і створенні належних умов для їх тримання, залучення до

цієї діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян; 3) організація виховної роботи з особами, умовно-дострокового звільненими від відбування покарання, та громадського контролю за їх поведінкою протягом невідбутої частини покарання; 4) надання допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання.

Крім цього, спостережні комісії розробляють та здійснюють заходи щодо сприяння органам і установам виконання покарань у виправленні і ресоціалізації засуджених, надання допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання. З метою забезпечення законності у діяльності органів і установ виконання покарань, визначених ст.18 Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», спостережні комісії можуть відслідковувати виконання службовими особами органів та УВП, СІЗО покладених на них обов'язків, зокрема, таких як:

- виконувати покарання відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства України;

- забезпечувати дотримання прав людини і громадянина, реалізацію законних прав й інтересів засуджених і осіб, взятих під варту, вимог законодавства щодо виконання та відбування кримінальних покарань;

- забезпечувати правопорядок, додержання вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах і на прилеглих до них територіях та вимагати від засуджених і осіб, взятих під варту, інших осіб виконання ними обов'язків, установлених законом;

- забезпечувати безпеку засуджених і осіб, взятих під варту, персоналу та громадян, які перебувають на території установ виконання покарань і слідчих ізоляторів;

- припиняти адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений законодавством порядок і умови виконання та

відбування кримінальних покарань;

- запобігати вчиненню злочинів та дисциплінарних проступків в органах і установах виконання покарань, приймати і реєструвати заяви та повідомлення про злочини і події, своєчасно приймати рішення;

- виявляти, припиняти, розкривати злочини, вчинені в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах;

- створювати належні умови для тримання засуджених і осіб, взятих під варту, їх комунально-побутового та медико-санітарного забезпечення [9, 259].

У плані організаційно-правової ініціативи, спостережні комісії мають також право:

- брати участь у судових засіданнях під час розгляду спільних з органами і установами виконання покарань подань щодо умовно-дострокового звільнення засуджених від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до двох років;

- подавати клопотання про помилування засуджених та висловлювати свою думку по суті клопотання про помилування, яке подається засудженим через орган або установу виконання покарань;

- одержувати від громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів і установ виконання покарань, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності інформацію і документи, необхідні для виконання покладених на спостережні комісії завдань;

- проводити особистий прийом засуджених, розглядати їх звернення та приймати відповідні рішення;

- заслуховувати на своїх засіданнях з питань, що належать до їх компетенції, інформацію посадових осіб органів і установ виконання покарань, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, які беруть участь у виправленні ресоціалізації засуджених;

- вносити пропозиції щодо вдосконалення діяльності органів і установ виконання пока-

рань з питань дотримання прав і законних інтересів засуджених;

- доручати представникам громадських організацій і трудових колективів (за їх згодою) проводити виховну роботу та здійснювати контроль за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання, координувати проведення цієї роботи;

- заслуховувати на своїх засіданнях інформацію представників громадських організацій і трудових колективів, що здійснюють громадський контроль за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, про їх роботу (навчання) та поведінку в побуті, у разі потреби запрошувати та заслуховувати інформацію про цих осіб (з відповідним реагуванням);

- виносити на розгляд органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування пропозиції щодо: удосконалення роботи органів і установ виконання покарань з питань дотримання прав і законних інтересів засуджених; поліпшення на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форми власності індивідуально-профілактичної та виховної роботи із засудженими до громадських або виправних робіт та особами умовно-достроково звільненими від відбування покарання; організації трудового та побутового влаштування осіб, звільнених від відбування покарання, сприяння їх соціальній адаптації; забезпечення правового і соціального захисту персоналу і органів установ виконання покарань [5, с.90-91].

Наведені вище обов'язки і права спостережних комісій свідчать, що цей громадський орган покликаний одночасно виконувати двоєдине завдання: забезпечувати громадський контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань та сприяти процесу виправлення і ресоціалізації засуджених, у тому числі, й шляхом залучення до цієї діяльності інших громадських організацій.

Таким чином, спостережні комісії апробують повсякденною практикою основні принципи (ознаки) правової держави в час-

тині:

1) народного контролю за діяльністю державної влади і державних органів у формах безпосередньої і представницької демократії, з метою недопущення зловживання владою і порушення принципу законності;

2) фактичного забезпечення юридично закріплених основних прав і свобод людини, громадянина (у нашому дослідженні - засуджених);

3) правової захищеності усіх суб'єктів соціального забезпечення від свавільних рішень кого б то не було;

4) єдності прав і обов'язків держави і громадян;

5) взаємної відповідальності держави і особи;

6) народовладдя;

7) рівності і рівноправності всіх громадян перед законом і державною владою або державою;

8) поваги до суб'єктивних прав і свобод громадян, юридичних осіб, держави і суспільства; додержання законів; високий рівень правової, моральної і політичної культури;

9) управління суспільством і державою за допомогою демократичних форм і методів, збереження громадянського миру, забезпечення (гарантування) право законності і правопорядку;

10) моральності, мистецтва добра і справедливості та ін. [2, с.38-40].

Як відомо, вітчизняне правознавство класифікує основні функції держави, залежно від поділу влади, за такими критеріями: законодавчі, виконавчо-розпорядчі, судові і контрольні-наглядові. У цьому переліку спостережним комісіям відводяться спостережні, наглядові, контрольні і координаційні функції, згідно з якими, вони здійснюють (за умовною класифікацією А.П. Геля, Г.С. Семакова, А.Х. Степанюка, І.С. Яковець) п'ять основних завдань:

1. Погоджують постанови і подання, які приймаються та вносяться установами виконання покарань, щодо:

а) зміни умов тримання засуджених у ме-



жах однієї виправної колонії або у зв'язку з переведенням їх до виправної колонії іншого рівня безпеки;

б) надання дозволу на проживання за межами виправної колонії засудженим жінкам на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку та скасування цього дозволу.

2. Разом з органами і установами виконання покарань вносять до суду за місцем відбування покарання засудженими подання щодо:

а) умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким;

б) звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

3. Сприяють адміністрації установ виконання покарань:

а) у проведенні соціально-виховної роботи із засудженими, організації їх загальноосвітнього та професійно-технічного навчання;

б) у залученні громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності, та громадян до надання допомоги у створенні належних умов для тримання засуджених, їх матеріально-побутовому і медико-санітарному забезпеченні, здійсненні оздоровчо-профілактичних заходів;

в) у створенні додаткових робочих місць для залучення засуджених до суспільно-корисної праці.

4. На підставі інформації органів і установ виконання покарань ведуть облік осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, організують громадський контроль за поведінкою цих осіб та проведення виховних заходів за місцем їх роботи (навчання) проживання протягом невідбутої частини покарання.

5. Здійснюють заходи соціального патронажу щодо осіб, звільнених від відбування покарання, сприяють розвитку мережі

центрів соціальної адаптації та інших установ і організацій, діяльність яких спрямована на надання цим особам допомоги соціальній адаптації [4, с.149-150].

Таким чином, у своїй діяльності спостережні комісії при реалізації визначених Положенням завдань дотримуються певних правил, які в теорії права визначаються як соціальні норми – регламентація поведінки людей взаємовигідними умовами спілкування, спрямування їхньої діяльності у спільних інтересах [2, с.51]. Для спостережних комісій притаманні, зокрема, морально-етичні норми (як критерії визначення адекватності у ставленні людей одне до одного і до суспільства) та правові норми (для врегулювання найважливіших аспектів суспільних відносин, які забезпечуються примусовою силою держави).

З точки зору правової держави, спостережні комісії як структурний елемент громадянського суспільства виконують функцію соціального компромісу: з одного боку, реалізують на практиці конституційні положення про соціальні права і свободи людини і громадянина в Україні (ст.ст.42-50), з іншого – розробляють і впроваджують такі рішення, які визначають міру можливої поведінки засуджених, що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я.

Наприклад, згідно ст.118 КВК України у ході відбування покарання у виді позбавлення волі засуджені залучаються до праці. За своїми характеристиками праця засуджених є різновидом соціальної праці взагалі, а основні відмінності полягають в підпорядкуванні праці засуджених меті кримінально-виконавчого законодавства, наявністю специфіки деяких правовідносин та організації праці осіб, позбавлених волі. Тобто, держава бере на себе обов'язок створювати умови для повного здійснення засудженими права на працю, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, перекваліфікації, а також забезпе-

чувати безпечні і здорові умови праці та гарантувати право на заробітну плату.

Визнано, що суспільно корисна праця, в силу винятково великих виховних можливостей впливу на особистість, виступає найважливішим засобом виправлення засуджених (ст.6 КВК України). Свого часу праця у відповідних законах держави визнавалась основою всього процесу виправлення та перевиховання засуджених. Нині в соціальній політиці, що закладається у кримінально-виконавче законодавство, акцент з трудового аспекту зміщений на кримінально-виконавчий. Однак праця продовжує відігравати важливу роль при виконанні більшості видів покарань, а для деяких категорій засуджених вона залишається обов'язковою. Так, ст.42 КВК України визначає, що засудженим до виправних робіт забороняється звільнитись за власним бажанням протягом строку відбування покарання. У ст.59 КВК України вказано, що засуджені до обмеження волі зобов'язані сумлінно працювати у місці, визначеному адміністрацією виправного центру. Тобто залучення до праці спрямоване, насамперед, на приучення засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової їх життя, у тому числі й подальшого життя на волі.

Виконуючи свої спостережні, контрольні та координаційні функції у цьому напрямку дотримання соціальних прав і гарантій засуджених, спостережним комісіям, як цього вимагає і Положення, необхідно послідовно закладати і серед персоналу органів та установ виконання покарань, і серед засуджених ідею про те, що праця в умовах позбавлення волі не є елементом кари та не має на меті завдати засудженому фізичних страждань, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження із засудженими. До речі, така ідея є визначальною до організації праці в місцях позбавлення волі в Європейських пенітенціарних правилах, а саме:

1. Праця в місцях позбавлення волі розглядається як позитивний елемент виправного впливу, професійної підготовки і адмініс-

тративного управління.

2. Засуджених можна зобов'язати працювати, якщо за висновком лікаря їхнє фізичне й психічне здоров'я це дозволяє.

3. Ув'язненим надається достатній обсяг соціально корисної роботи, чи, наскільки це доцільно, іншої цілеспрямованої діяльності, для того, щоб вони були зайняті нею протягом нормального робочого дня.

4. Надана робота, по змозі, повинна бути такою, щоб підтримувати чи поліпшувати здатність ув'язненого нормально заробляти собі на життя після звільнення.

5. Ув'язненим, яким це може стати в пригоді в подальшому, і особливо молоді, надається професійно-технічне навчання корисним спеціальностям.

6. У межах розумного професійного добору, вимог адміністрації й дисципліни ув'язненим надається можливість вибрати рід занять відповідно до своїх бажань.

7. Організація і методи праці в місцях позбавлення волі повинні бути по змозі такими ж, як і застосовувані до аналогічної праці в суспільстві, для того щоб підготувати ув'язнених до нормальних умов вільної праці. Ця праця повинна, таким чином, відповідати діючим нормам і технічним вимогам і здійснюватися в межах сучасних методів управління і виробничих процесів [9, с.136-137].

Наведений вище перелік має стати орієнтиром спостережних комісій та інших громадських організацій в діяльності по запровадженню європейських норм у цій сфері. Як зазначено в доповідях Уряду України за наслідками візиту до України Європейського Комітету по запобіганню тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄКПТ) у 1998, 1999 та 2000 роках з метою вивчення ситуації в установах виконання покарань і СІЗО України із станом поводження з особами, позбавленими волі, в багатьох виправних установах ув'язнені не мають роботи, не налагоджена їх професійна підготовка та перекваліфікація, а ув'язнені в СІЗО взагалі не

мають діяльності поза камерою. На думку перевіряючих, за таким станом практично не можна досягти мети «виправлення» відповідно до чинного законодавства, основними засобами для якого визначені праця, загальна освіта та професійна підготовка. ЄКПТ вважає, що забезпечення засуджених різноманітною корисною діяльністю (праця, переважно з професійним визначенням) є основною частиною процесу соціальної реабілітації. Більше того, як уже підкреслювалося Комітетом у попередніх доповідях, заарештованих також необхідно якомога скоріше забезпечити роботою, а також іншою діяльністю. Навіть у часи економічних негараздів, забезпечення роботою засуджених не повинно бути продиктовано виключно ринковими відносинами. Тому, необхідно впровадити активну державну політику, що базується в разі необхідності та спонуканні до розміщення замовлень на тюремне виробництво. ЄКПТ нагадує свої рекомендації доповідей 1998 та 1999 років щодо впровадження спеціальних заходів для забезпечення роботою як засуджених, так і заарештованих осіб. Комітет рекомендує докласти зусиль для розвитку програм професійної підготовки в усіх установах [10, с.26].

Чимало переконливих доказів зловживань в організаційно-виробничій діяльності Державного департаменту України з питань виконання покарань з надання засудженим роботи, забезпечення їх професійної підготовки, взятих з актів урядових перевірок Департаменту, містить стаття відомого експерта з пенітенціарних питань О. Беца «Куди скочується в'язнична система України?» [11]. Автор констатує невиконання Положення про Державний департамент, затвердженого Указом Президента України від 31.07.1987 року № 827, а також Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006-2010 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 1090 від 03.08.2006 р. [9, с.324], зокрема і в частині забезпечення засуджених роботою, як цього вимагають власні рішення

та міжнародні стандарти, визнані українським законодавством. О. Беца має за мету підштовхнути суспільство, громадські організації до вимагання рішучих дій Президента та Уряду України по наведенню порядку у цьому відомстві (Департаменті), до утвердження законності у його діяльності, прозорості у прийнятті рішень, відкритості до громадського контролю.

Цінні пропозиції з коментованого питання містяться в монографії І.С. Яковець «Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань», представлений на здобуття премії Президента України для молодих вчених [12], яка знайшла підтримку і схвалення як з боку науковців та практиків, так і спостережних комісій при облдержадміністраціях Волинської, Харківської та інших областей України. Дійсно, для досягнення цілей покарання і кримінально-виконавчої діяльності, підвищення ролі покарання як засобу протидії злочинним проявом необхідна система, яка забезпечувала би реальну можливість застосування до засуджених різних категорій відповідних обсягів каральних елементів покарання й заходів виховного впливу на них. Але для практичної реалізації такого підходу, перш за все, необхідно поділити всіх засуджених до позбавлення волі на невеликі групи, тобто здійснити їх класифікацію залежно від визначальних, найбільш важливих ознак, які їх характеризують, в т.ч. і виробничих, професійних, добиваючись створення у кожному з видів установ виконання покарань більш-менш однорідного середовища, в умовах якого можна з певною повнотою й ефективністю використовувати специфічні для кожного виду колонії засоби й можливості карально-виховного впливу.

Як відомо, із 1960 р. й до прийняття у 2001 р. нового КК України, первинну класифікацію засуджених до позбавлення волі за видами виправно-трудоустанов здійснював виключно суд. Тепер цю функцію передано Державному департаменту України з питань виконання покарань. Однак вказана

переорієнтація діяльності поки що проводиться без попередньої наукової розробки дійової класифікаційної системи, у якій належне місце має бути відведене спостережним комісіям, які доповнять цей процес важливими елементами народовладдя і представницької демократії.

Слід відмітити, що умови праці засуджених в Україні регулюються у своїй основі законодавством про працю. Разом із тим, у вирішенні даного питання на законодавчому і нормативно-правовому рівні є ряд проблем і протиріч. Зокрема, відповідно до ч.3 ст.43 Конституції України не вважається примусовою робота, яка виконується особою за вироком суду. Проте, як це витікає з вимог ст.ст.7-9 КВК України, засуджені не зобов'язані працювати. Більше того, згідно ч.1 ст.107 КВК брати участь у трудовій діяльності – право засуджених. У ст.13 Закону України від 30.06.2005 р. «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» закріплене положення про те, що на підприємствах установ виконання покарань не ставиться мета отримувати прибутки від господарської діяльності за участю засуджених.

У той самий час, вся практика виконання покарань та застосування різних форм звільнення від кримінальної відповідальності зорієнтована на залучення засудженого до примусової праці. Так, до винесення обвинувального вироку винною особою відшкодовується менше 50 % (від 33,3 до 49,1 %) сум завданих збитків, а тому під час виконання покарання це завдання є обов'язком для засудженого. Другий момент: необгрунтована відмова засудженого від праці не тільки визнається порушенням режиму, але й згідно ст.133 КВК України може стати підставою для визнання його злісним порушником установленого порядку відбування покарання. Третє: відношення до праці виступає одним із критеріїв виправлення засудженого: застосування до нього таких форм звільнення від покарання та його відбування, як умовно-дострокове звільнення (ст.81 КК України), заміни покарання більш м'яким (ст.82

КК України), помилування (ст.87 КК України) та ін. І, нарешті, четверте: сумлінне ставлення до праці є однією з підстав дострокового зняття судимості [1, с.38].

Таким чином, залучення засуджених до праці та створення додаткових робочих місць є ефективним засобом впливу на особу з метою досягнення основної мети покарання (ст.50 КК України). Особливо актуальним це завдання є для установ виконання покарань, де щорічно відбувають покарання понад 30 % усіх засуджених в Україні. Як це витікає зі змісту ст.118 КВК України, засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії. Засуджені залучаються до суспільно корисної праці з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність.

Вказані вище особливості та умови засуджених до праці мають особливо пильно контролюватися членами спостережних комісій, бо саме тут виникає чи не найбільше порушень з боку органів та установ виконання покарань, які в силу різних причин, в тому числі і фінансових, порушують встановлені законодавством вимоги. Особливо складно працювати спостережним комісіям (як і наглядовим комісіям та громадським радам) з тими, що звільнилися, мають проблеми із здоров'ям. Шанси знайти житло і роботу, яку здатні виконувати інваліди, хворі на туберкульоз і ВІЧ-інфіковані, і при цьому одержувати згоду працедавця, нікчемно малі. Показово, що комісії вимушені відмовляти близько 30 % засуджених в наданні до умовно-дострокового звільнення через відсутність гарантування їм місця проживання і роботи [1, с.40].

Саме ці напрямки роботи комісій можна виділити в якості особливо суспільно значущих і соціально-необхідних. А тому розвивати і підвищувати ефективність роботи в цьому напрямку – найневідкладніше завдання органів виконавчої влади на місцях. Підсумки досліджень підтвердили той факт, що



ніякими самостійними засобами для ефективного вирішення всіх згаданих і інших найзободенніших проблем, спостережні комісії не володіють.

Вирішуючи завдання підвищення ефективності роботи спостережних комісій на основі оптимального варіанта розв'язання проблеми удосконалення форми взаємодії органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів із громадськими організаціями та державними інституціями з метою додержання принципу відкритості для демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами держави, визначених Комплексною цільовою програмою реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на 2008-2017 роки, затвердженою Указом Президента України від 25.04.2008 р. № 401/2008 [13], та враховуючи вже напрацьовані позитивні методики активістами спостережних комісій, науковцями, керівником програми PR 1, органами місцевого самоврядування, *можна запропонувати наступне:*

1. Підвищити ефективність системи управління кримінально-виконавчою службою, її функціонування на всіх рівнях на принципах підзвітності, прозорості, передбачуваності і взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і громадськості.

2. Усіма можливими засобами, в т.ч. і спостережних комісій формувати у громадськості належне розуміння важливості діяльності кримінально-виконавчої служби.

3. Забезпечити відкритість діяльності кримінально-виконавчої служби для демократичного цивільного контролю шляхом підтримання діалогових відносин з громадськістю та вдосконалення співпраці з нею, підвищення мотивації громадян до участі в роботі спостережних, наглядових комісій, громадських рад, заохочуючи участь суспільних активістів, формуючи традиції, престиж і культуру суспільного контролю, розширюючи та зміцнюючи зв'язки із засобами масової інформації щодо всебічного висвітлення дія-

льності кримінально-виконавчої служби з метою формування об'єктивної громадської думки про державну політику у сфері виконання покарань.

4. Заохочувати розвиток і роботу суспільних організацій в суспільному контролі і соціальному патронажі; відпрацьовувати форми і методи залучення волонтерських та інших громадських організацій до участі у процесі соціального супроводу осіб, які відбувають покарання не пов'язані з позбавленням волі.

5. Залучити спостережні комісії та інші громадські організації до участі у створенні захищеної єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи Державної кримінально-виконавчої служби України відповідно до ратифікованих міжнародних документів стосовно захисту персональних даних.

6. Розробити процедуру, що гарантує включення в комісії представників суспільних організацій, спеціалізованих у суспільному контролі і ресоціалізації.

Розв'язання цих та інших завдань забезпечить комплексний підхід до вирішення проблеми демократизації усього кримінально-виконавчого процесу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Положення про спостережні комісії : наук.-практ. коментар / [Калашник Н. Г., Колб О. Г., Наливайко В. С. та ін.] ; за заг. ред. Н. Г.Калашник, О. Г. Колба. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. – 220 с.

2. Правознавство : підручник / за відп. ред. О. В. Дзери. - 10-те вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 848 с.

3. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / [А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін.] ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

4. Кримінально-виконавче право України : навч. посібник / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець ; за ред. проф. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.

5. Бадира В. А. Кримінально-виконавче право : навчальний посібник / [В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова та ін.] ; за ред. Т. А. Денисової. – К. : Істина, 2008. – 400 с.

6. Козлов П. П. Режим виконання кримінальних покарань : монографія / П. П. Козлов, Ю. В. Нікітін, Л. О. Стрелков. – К. : КНТ, 2008. – 272 с.

7. Конституція України : текст Основного Закону з офіційним тлумаченням Конституційного Суду / огляд і коментарі В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка. – К. : Наукова думка, 2006. – 211 с.

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» : від 01.04.2004 р., № 429 // Офіційний вісник України. - 2004. - № 13. – Ст. 905.

9. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. - 684 с.

10. Доповідь Уряду України за наслідками

візиту до України Європейського Комітету по запобіганню тортурам та нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покарання (СРТ). 10-26 вересня 2000 р. Прийнята 9 березня 2001 р. // Рада Європи, СРТ/Inf (2002) 23 неофіційний переклад. – Страсбург, 2002. – 60 с.

11. Олександр Беца: Куди скочується в'язнична система України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gromada.lviv.ua/articles/2008/02/15/607.htm.1-97k>.

12. Яковець І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань / Яковець І. С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kdpu-nt.gov.ua/main/catalog/item/199.htm>.

13. Указ Президента України «Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» : від 25.04.2008 р., № 401/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 33. – Ст. 1082.

*Яцишин М. М. Спостережні комісії як вияв форм народовладдя та представницької демократії у кримінально-виконавчому процесі України / М. М. Яцишин // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 728–737 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09jmmvpu.pdf>*

Розкрито завдання, функції та повноваження спостережних комісій, які реалізують на практиці конституційні положення про захист прав свобод та задоволення соціальних, правових, економічних та інших інтересів засуджених.

\*\*\*

*Яцишин М.М. Наблюдательные комиссии как проявление форм народовластия и представительной демократии в уголовно-исполнительном процессе Украины*

Раскрыты задачи, функции и полномочия наблюдательных комиссий, реализующих на практике конституционные положения о защите прав и свобод и удовлетворение социальных, правовых, экономических и других интересов осужденных.

\*\*\*

*Yatcishin M.M. Overseer Committees as an Expression of Forms of the Rule of People and Representative Democracy in the Criminal-Executive Process of Ukraine*

The tasks, functions and plenary powers of overseer committees, are exposed, realizing in practice constitutional positions on defense of rights and freedoms and satisfaction of social, legal, economic and other interests of convicted persons.